

Agnieszka Szykuła

**AKTA NOTARIUSZY JAKO ŹRÓDŁO DO BADAN
NAD KULTURĄ MATERIALNĄ
ZAMOJSZCZYZNY**

Archiwum Państwowe w Zamościu posiada cenny zbiór akt notarialnych z terenu byłego województwa zamojskiego. Składają się na nie księgi powstałe w kancelariach 76 notariuszy¹. Zbiór wraz z repertoriami i skorowidzami liczy łącznie 1561 woluminów. W każdej z ksiąg znajduje się określona liczba aktów. Wraz z upływem lat zwiększała się roczna liczba klientów a tym samym objętość ksiąg. O konkretnych zapisach informują sporządzane równoległe repertoria².

Notariaty tworzone były na mocy ustawy notarialnej z 4 lipca 1808 r. Do zadań notariuszy należało sporządzanie dokumentów w formie aktu notarialnego, przejmowanie dokumentów na przechowanie, wydawanie odpisów, dokonywanie poświadczeń. Podstawową część zawartości ksiąg notarialnych stanowiły umowy i dokumenty własnościowe – kupna-sprzedaży, najmu, dzierżawy, zamiany gruntów, intercyzy przedślubne, akty darowizny, testamenty, zapisy, plenipotencje, itp. Notariusze prowadzili również pomoce kancelaryjne – wspomniane już repertoria i skorowidze³.

Na okazały pod względem objętości zbiór akt notarialnych składają się dokumenty spisywane w kancelariach notarialnych w Zamościu, Szczebrzeszynie⁴, Tomaszowie Lubelskim, Hrubieszowie i Tyszowcach. W 1810 r. rozpoczęli działalność notariusze w Zamościu i Tomaszowie. W roku 1824 utworzona kancelaria notarialna w Szczebrzeszynie, w 1876 r. w Krasnymstwie a w roku 1927 działalność notarialną rozpoczął w Tyszowcach notariusz Wincenty Krajewski. W Archiwum znajdują się również akta notariuszy hrubieszowskich z lat 1924-1959 przekazane przez Sąd Rejonowy w Hrubieszowie.

¹ Akta poszczególnych notariuszy tworzą osobne zespoły archiwalne, łączna objętość akt notarialnych wynosi prawie 115 metrów bieżących.

² Pierwsze księgi zawierają do 100 aktów rocznie, 70 lat później odnotowanych jest 350 i więcej aktów. W 1938 r. na podstawie repertoriów czterech od tego roku funkcjonujących w Zamościu kancelarii sporządzono 5397 aktów notarialnych.

³ *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym, t. I*, red. F. Cieślaka i M. Trojanowska, Lublin 1997, s. 395-396.

⁴ W związku z zajęciem miasta przez władze wojskowe kancelaria przeniesiona została w 1824 do Szczebrzeszyna, po przywróceniu notariatu w Zamościu (1873 r.) kancelaria szczebrzeska pozostała jako druga na terenie powiatu zamojskiego.

W Zamościu pierwszy akt sporządzono 14 listopada 1810 r.⁵, w Tomaszowie 28 listopada 1810 r. Szczególnie cenny jest zbiór akt notariuszy zamojsko-szczebrzeskich i tomaszowskich. Są to akta kompletne, dotyczą 140-letniego okresu działania kancelarii notarialnych. Umożliwiają więc badania naukowe nad różnymi dziedzinami życia gospodarczego i społecznego na przestrzeni tak długiego czasu i na względnie dużym terytorium. Określają je wspólne granice dwu sąsiadujących powiatów o podobnej tożsamości definiowanej w powiązaniu z obszarem dóbr Ordynacji Zamojskiej⁶. Ponieważ liczba aktów narastała i z końcem lat 30-tych XX wieku w Zamościu, łącznie we wszystkich czterech kancelariach spisywano ponad pięć tysięcy⁷, kompleksowe przebadanie tak rozległego materiału nie jest w tej chwili możliwe. Ciągłe jeszcze rozległy zasięg miało by również ustalenie granicy badawczej z wybuchem I wojny światowej i końcem zaboru rosyjskiego na tym terenie.

Istotną cezurę dla badaczy akt, nie tylko notarialnych, stanowi rok 1867. Nie ma ona charakteru merytorycznego. Z tym rokiem w dokumentach notarialnych stał się obowiązującym język rosyjski. Zainteresowanie Archiwum skupiło się na tym pierwszym, ponad półwiecznym okresie funkcjonowania notariatów, spisujących akta w języku polskim. Dużym ułatwieniem dla korzystających było by wprowadzenie do komputera skorowidzów i repertoriów najstarszych akt, a następnie digitalizowanie najciekawszych dokumentów.

W księgach notarialnych zwracają uwagę przede wszystkim inwentarze, gdyż zawierają najwięcej informacji o szeroko pojmowanej kulturze materialnej, stosunkach własnościowych i społecznych na tym terytorium. Inwentarze majątkowe sporządzane najczęściej przy okazji zapisów testamentowych, licytacji, sprzedaży są materiałem źródłowym o największej wartości naukowej. Są również cennym źródłem dla wielu dziedzin historii, literatury, sztuki czy nawet muzyki.

Równie ciekawe są taksacje budowli. W dokumentach tego typu bardzo dokładnie i wnikliwie opisywane są domy, ich wyposażenie wraz z oszacowa-

⁵ Do końca XIX w. kancelarie notarialne prowadzili w Zamościu: Bazyle de Wahnewa Wysockański 1810-1811, Michał Zarzycki 1811-1815, Antoni Szuszkowski 1820-1821, Marcin Rudzki 1821-1823, Piotr Zagrobski 1823, Ambroży Hordyński 1823-1824, Franciszek Strzyżowski 1873-1897, i Kazimierz Marcinkowski 1897-1903 (zespoły nr 131-138); w Szczebrzeszynie: Jan Ulenicki 1824-1829, Antoni Dąbrowski 1828-1841, Jan Kostecki 1842-1851, Walery Głowacki 1851-1864, Franciszek Strzyżowski 1864-1874, Antoni Nynkowski 1874-1887, Aleksander Krzywdziński 1888-1927 (zespoły nr 107-113); w Tomaszowie działali kolejno: Ambroży Hordyński 1810-1828, Bazyle Moczarski 1811-1826, Grzegorz Kozłowiecki 1829-1841, Michał Celejowski 1829-1862, Ludwik Pawęczkowski 1863-1881, Antoni Książkowski 1881-1887, Konrad Zaleski 1887-1909 (zespoły nr 117-123).

⁶ W czasie II wojny światowej funkcjonował powiat zamojsko-tomaszowski – W. Ćwik, J. Reder, *Lubelszczyzna, dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz*, Lublin 1977, s. 152-155. K. H. Wojciechowski, *Ordynacja Zamojska a Zamojszczyzna. Granice, pojęcia, tożsamość regionalna*. [w:] *Wpływ działalności gospodarczej wielkich majątków ziemskich na stan współczesny dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Zamojscy z dziejach Polski. W kręgu polityki, gospodarki, prawa i kultury*, red. E. Skowronek, Lublin 2005, s. 105.

⁷ Por. przypis 2.

niem wartości⁸, Dokumentem epoki są testamenty. Kolejna forma zapisów to akty kupna-sprzedaży oraz umowy, kontrakty i układy, wśród których największą liczbę stanowią umowy o kupno gruntów i folwarków. Dzięki dokumentom notarialnym możemy czasem ustalić dokładne daty urodzin, zgonów i koligacji rodzinnych różnych osób. Niewielką wartość dla nauk humanistycznych posiadają takie akty notarialne jak zobowiązania finansowe, plenipotencje czy weksle.

W 2003 r. podjęta została w Archiwum kwerenda najciekawszych dokumentów notarialnych, którymi z pewnością są inwentarze majątkowe. Kwerendzie poddano sukcesywnie najstarsze księgi notariuszy zamojskich, tomaszowskich i szczebrzeskich⁹. Do końca roku 2006 przebadano zawartość ksiąg notariuszy zamojskich z lat 1810-1824 i 1873-1876, szczebrzeskich z lat 1824-51 i 1864-1876 oraz tomaszowskich z lat 1810-1862. Inwentarze zostały zewidencjonowane najpierw w formie kartotekowej a następnie włączone do utworzonej w 2005 r. bazy komputerowej „Inwentarze majątkowe”. Formularz inwentarza zawiera nazwisko i imię właściciela majątku, jego zawód lub funkcję itp., rok sporządzenia, okoliczności spisania inwentarza, nazwisko notariusza, numer zespołu archiwalnego, numer sygnatury księgi i numer aktu. Najważniejszą informacją merytoryczną wprowadzoną do inwentarza jest tematyczne wyszczególnienie ich zawartości. Ponieważ ze względów technicznych nie było możliwe wyodrębnienie wszystkich rodzajów walorów rzeczowych, wydzielono 14 grup tematycznych. Baza liczy aktualnie blisko 430 rekordów¹⁰ i miarę możliwości będzie kontynuowana.

W księgach notarialnych inwentarze występują samodzielnie, lub też jako części składowe innych dokumentów – najczęściej testamentów. Spis majątku mógł występować przy aktach sprzedaży i kupna. Inwentarze dość często poprzedzają następującą kilka tygodni później licytację. Rodzajem spisów inwentarowych są inwentarze aukcyjne nazywane w źródłach licytacjami. Przed otwarciem przetargu notariusz miał obowiązek ogłosić aukcję w prasie lokalnej i periodykach urzędowych¹¹. Do ksiąg notarialnych włączano protokół sporzą-

⁸ Za przykład może posłużyć *Wykaz stanu budowli w Dobrach Wola Rudzińska z 1869 roku* – Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej APZ), Akta notariusza Franciszka Strzyżowskiego w Szczebrzeszynie (dalej Strzyżowski w Szczebrzeszynie), 1869 r., sygn. 9, nr 172.

⁹ Kwerendę początkowo prowadzili studenci historii w ramach praktyk archiwalnych (2003 r.), następnie zatrudniona okresowo Ewa Lorentz (2004-2005 r.) i przebywająca na stażu w Archiwum Agnieszka Szykuła (2006 r.). Początkowo kwerendą objęto także testamenty (220 pozycji z lat 1811-1841) oraz pełnomocnictwa (167 pozycji z lat 1829-1834), z czasem ograniczając się do inwentarzy, uwzględniając również niektóre testamenty, jeśli zawierały szczegółowy spis walorów materialnych. Kwestionariusze poszczególnych inwentarzy różnią się wnikliwością opisów w zależności od osób, które prowadziły kwerendę.

¹⁰ Baza „Inwentarze majątkowe” ma charakter międzyzespołowej pomocy archiwalnej wyższego rzędu i ze swej funkcji służyć będzie również jako wskazówka przed systematyczną – jak planuje archiwum – digitalizacją wszystkich inwentarzy z lat 1810-1867.

¹¹ Cz. Erber, *Akta notarialne jako źródło do dziejów dworów i rezydencji w XIX stuleciu na Kielecczyźnie*. [w:] *Dwór Polski w XIX wieku. Zjawisko historyczne i kulturowe*, Warszawa 1990, s. 165.

dzany podczas licytacji. Zawierał on cenę wywoławczą i wylicytowaną podczas aukcji oraz nazwiska osób, które zakupiły dany rekwizyt¹². Pozwala to na śledzenie wartościowych eksponatów, które przy kolejnych licytacjach zmieniały właścicieli.

Testamenty zawierające inwentarze majątkowe mogły być spisywane przez notariuszy bądź składane im jako akty ostatniej woli. Zapisy wykonywane przez rejentów posiadały schemat inwentarza, natomiast treść postanowienia zapisana przez testatora najczęściej była pisana w sposób luźny. Akta ostatniej woli właścicieli majątku zawierały postanowienia wobec osób obdarowywanych, instytucji świeckich czy kościelnych.

Inwentarze mogły znajdowały się również w intercyzach przedślubnych¹³. Dokumenty te zapewniały przyszłym małżonkom gwarancję egzekwowania zapisanego majątku włączanego do wspólnego mieszkania¹⁴.

Dokument poprzedzała formuła dotycząca miejsca, w którym był wykonywany i daty podawanej później według kalendarza gregoriańskiego i juliańskiego¹⁵. Następnie wymieniany był notariusz oraz adres jego kancelarii¹⁶. Kolejne zdanie informowało o właścicielu majątku objętego inwentarzem oraz o co najmniej dwóch świadkach asystujących na mocy składanej przysięgi przy czynnościach spisowych. Osoby te wymieniane były z imienia i nazwiska. Dostyc często rejent podawał wiek świadków, ich zawód, stopień pokrewieństwa i własność¹⁷. Informacje podawane przy nazwiskach świadków mogą być przydatne do celów genealogicznych. Wśród świadków dosyć często obecni są rzemieślnicy. W roku 1844 świadkiem przy spisaniu jednego z dokumentów w kancelarii Michała Celejowskiego był *złotnik Abraham Cyngizer*¹⁸, natomiast trzy lata później notariusz ten odnotował *Icka Nachtigala, szmuklerza w Toma-*

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, s. 167.

¹⁴ Przykładem tego typu aktu jest intercyza przedślubna Ignacji Głogowskiej i Juliusza Korczyńskiego z 1861 r. – APZ, Akta notariusza Michała Celejowskiego w Tomaszowie Lubelskim (dalej Celejowski), 1862 r., sygn. 37, nr 19.

¹⁵ Przykładowo [...] *Działo się w Twierdzy Zamościu, okręgu zamojskim, Guberni Lubelskiej, w domu pod Nem 67 dnia jedenastego/dwudziestego trzeciego Marca tysiąc ośmszet sześćdziesiątego piątego roku* – APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1865 r., sygn. 1, nr 1., lub też *Działo się w mieście Zamostie w Guberni Lubelskiej w domu pod Nem 64 dnia dwudziestego dziewiątego Sierpnia/dziesiątego września tysiąc ośmszet sześćdziesiątego siódmego roku.* – APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1867 r., sygn. 6, nr 228.

¹⁶ Przykładowo *Przede mną Franciszkiem Strzyżowskim Rejentem Kancellaryi Okręgu Zamojskiego w mieście Szczepieszynie urzędującym i zamieszkałym do miejsca wyrażonego na wezwanie przybyłym stawili się [...]* – APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1865 r., sygn. 2, nr 118.

¹⁷ Przykładowo [...] *stawili się osobiście Władysław Wydźga właściciel Dóbr Piaski Ruskie w tychże dobrach okręgu zamojskim Guberni Lubelskiej zamieszkały strona pierwsza, tudzież Helena z Hrabów Załuskich Grzymałowa Wincentego Grzymały właściciela Dóbr Obrowca małżonka również na teraz we wsi Piaski Okręgu Guberni jak wyżej mieszkająca [...]* ibidem, lub też [...] *Jan Czarnecki majster kunsztu stolarskiego i Antoni Wiszniewski tawnik [...]* – APZ, Celejowski, 1835 r., sygn. 10, nr 88.

¹⁸ APZ, Celejowski, 1844 r., sygn. 19, nr 104.

szowie¹⁹. Jako świadek wymieniany jest również rzeczoznawca powoływany przez notariusza do czynności wartościujących.

Drugą, właściwą część spisu inwentarzowego poprzedzał nagłówek informujący o osobie, do której majątek należał²⁰.

Po nagłówku, typowy inwentarz pod około dwunastoma tytułami wymieniał składniki majątku z ogólnym podziałem na nieruchomości i ruchomości. Pierwszeństwo dawano nieruchomościom, ruchomości odnotowywane były w różnej kolejności. Schemat inwentarza zależny był od rodzaju spisywanej własności. Jeśli właściciel nie był zbyt majątny, spis majątku wykonany był bez podziału na tytuły. Poprzedzał go jedynie tytuł *Wyszczególnienie*. Różne były opisy poszczególnych sprzętów: lakoniczne albo dokładniejsze i wnikliwsze. Ostatnia część dokumentu zawiera podpisy świadków.

O przekroju społecznym osób, których majątki rozpoznano w aktach notarialnych świadczy zestawienie inwentarzy wg zawodów i funkcji:²¹

Ziemiańskie, dzierżawcy	83	Duchowni	30
Urzędnicy	22	Kupcy, handlarze, szynkarze	21
Wojskowi	9	Nauczyciele	8
hrabia, baronowie, szlachcice	8	Piekarze	5
Rzemieślnicy	5	Sędziowie, notariusze, komornicy	4
aptekarze	4	Lekarze	3
Włościanie	2	Cukiernicy	2
Studzy	2	Urzędnicy garnizonowi	2
Organista	1	Malarz	1

¹⁹ APZ, Celejowski, 1847 r., sygn. 22, nr 87.

²⁰ Na przykład: *Inwentarz pozostałości po niegdy Sędzi Pokoju Kajetanie Grabowskim Dzierżawcy Dóbr Wilkowice* – APZ, Akta notariusza Franciszka Strzyżowskiego w Zamościu (dalej Strzyżowski w Zamościu), 1873 r., sygn. 1, nr 309, lub też: *Specyfikacja Ruchomości Własność Malwiny z Szulców Podleskiej Będących a używanych przez Aleksandra i Marię małżonków Wolicy Stanieckiej znajdujących się* – APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1869 r., sygn. 10, nr 242 czy nagłówek z aktu darowizny: *Konsygnacja towarów łokciowych oraz kosztowności i ruchomości odstąpionych przez Haima Wolfa (dwóch imion) Harberga na rzecz Lipy Tuch*. – APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1859 r. sygn. 7, nr 13.

²¹ Tabelkę sporządzono na podstawie bazy „Inwentarze majątkowe”, Do celów statystycznych skondensowano rekordy dotyczące tych samych osób (np. testament i licytacja). Przy ok. 55% nazwisk jest informacja o zawodzie, funkcji itp., na podstawie których sporządzono zestawienie. Pominięto piekarzy, urzędników, lekarzy itp., post mortem, np. wdowa po piekarzu, urzędniku, lekarzu.

Wśród klientów notariuszy przeważali właściciele ziemscy. Do roku 1850 pojawiały się nazwisk wojskowych służących w zamojskim garnizonie, natomiast po 1850 r. urzędników, sędziów i notariuszy. Część inwentarzy dotyczy majątków nauczycieli i burmistrzów. Akt ostatniej woli złożył w roku 1866 u Franciszka Strzyżowskiego Wawrzyniec Nowacki, były burmistrz Krasnobrodu²² oraz Jan Doroszewski kasjer kasy ekonomicznej w Szczepieszynie²³.

Część inwentarzy dotyczyła osób duchownych, księży parafii rzymskokatolickich, greckokatolickich i prawosławnych. Odnotowane zostały również testamenty rabinów, na przykład dokument z 1860 r. zawierający inwentarz majątku po Lewku Nayhausie rabinie miasta Tomaszowa²⁴. Osobliwie prezentują się inwentarze kobiet: ziemianek, żon urzędników i panien na wydaniu. Ciekawie przedstawia się też inwentarz pozostałości po Łucyi z Czerkmeżakiewiczów z parafii greckokatolickiej w Suchowoli, małżonki proboszcza Pawła Pietrusiewicz²⁵. W księgach notarialnych można również odnaleźć *Inwentarz po Janie Chmielewskim z Galicji stałego swego zamieszkania niewiadomego*²⁶.

Korzystając z wyników kwerendy można przyjrzeć się jak wyglądał dom cukiernika, czy organisty, porównać majątek aptekarzy, nauczycieli, albo włościan.

Inwentarze dostarczają najobfitszego materiału badawczego do takich tematów jak Ubiorzy, bielizna, futra, dywany (w 229 inwentarzach), sprzęty, narzędzia kuchenne, naczynia kuchenne, gospodarcze i rolnicze (205) oraz meble, sprzęty pokojowe (192), ponadto metale (141), powozy (103), wytwory spożywcze (70), sprzęty, naczynia według materiału (77), ceramika, szkło (76), łącznie Książki, obrazy, instrumenty muzyczne (109), kosztowności (55)²⁷. W 120 inwentarzach znajdujemy informacje dotyczące nieruchomości, w 131 walarów finansowych, a w 167 inwentarza żywego.

Z inwentarzy notarialnych wyłania się przebogaty obraz dziewiętnastowiecznych dworów, domów, mieszkań, sklepów, gospodarstw, z wyrazistą materialną i duchową sferą otoczenia. Inwentarze rejestrują zasobność, a pośrednio upodobania, zainteresowania i gusty właścicieli. Nie bez znaczenia jest niezwykle barwne słownictwo spisów, godne osobnych studiów filologicznych nad ówczesnym nazewnictwem. Warto więc, przykładowo, przybliżyć to nieznane dotąd bogactwo inwentarzy majątkowych.

Jeżeli inwentarz dotyczył posiadłości ziemianina, w tytule pierwszym następowało wyszczególnienie jego dóbr, własności ziemskiej, w której skład mógł wchodzić *grunt, plac, ogród, zagumienek, sad, łąka*, lub po prostu *pole*. Wykazowi działek towarzyszył następujący dalej spis nieruchomości: *dworów, domów (dom drewniany, dom murowany), oficyny, folwarków i zabudowań*

²² APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1866 r., sygn. 3, nr 109.

²³ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1869 r., sygn. 9, nr 24.

²⁴ APZ, Celejowski, 1860 r., sygn. 35, nr 178.

²⁵ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1865 r., sygn. 2, nr 199.

²⁶ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1865 r., sygn. 2, nr 8.

²⁷ Dane wg raportów bazy „Inwentarze majątkowe”.

*gospodarczych*²⁸. Niekiedy możemy przeczytać w inwentarzu o *sklepie czy kamienicy*²⁹.

W skład zabudowań folwarku Gruszka Wielka należącego do Aleksandra Campbella Wilsona wchodził *czworak, wozownia, kuźnia, stajnia, młocarnia i stadnina*³⁰. W innych inwentarzach w tym miejscu notariusz odnotował *spichlerz, stodoły, szopy, magazynek, chlewiki i drewni*³¹. Wśród zabudowania gospodarczych znajdowały się także *młyny, gorzelnie, piekarnie*³², *stajnie i wozownie*³³. Kilkakrotnie w inwentarzach czytamy o *lamusie, domu dla czeladzi i domu dla pachciarza*³⁴. W klasycznym inwentarzu opisującym własność ziemianina treść pierwszego działu uzupełniona była o *Dział Czynny* z podtytułem *Gotowizna* lub *Gotowe Pieniądze*. Pod tym tytułem zawarty był wykaz *papiernych wartościowych, dokumentów, skryptów, kwitów, kapitałów i listów zastawnych*. Dziedzic Honiatyczek, Ludwik Popławski w 1839 r. posiadał w swoim dworze w tejsze miejscowości *papiery i dokumenty, skrypty, darowizny, rezolucje, listy, akta spadkowe, kontrakty kwity, inkorporacje, wyroki, deklaracje i zezwolenia*³⁵. Niekiedy w tekście czytamy o *kuponach, biletach bankowych* lub o *worku z pieniędzmi*³⁶.

Jeśli spis dotyczył własności subiekta, w tej części dokumentu następował opis sklepu wraz z jego wyposażeniem w meble sklepowe i towar.

Za unikatowy należy uznać inwentarz sporządzony w roku 1865 podczas licytacji wyposażenia sklepu spożywczego Leona Cukra z Zamościa³⁷. Ten wielostronicowy dokument stanowi cenny materiał badawczy z zakresu kultury materialnej 2. poł. XIX wieku na terenie Zamojszczyzny.

Sporządzający inwentarz rzeczoznawca podzielił produkty na spożywcze, przyprawy, alkohole, przedmioty codziennego użytku i odzież. W sklepie tym można było kupić wszystko od pospolitego *szuwaksu*, przez wytrawny *likier Creme de Nayaux*, kończąc na *farbikach do bielizny*. Z inwentarza możemy się dowiedzieć, że zamojscy piekarze i kucharze, by nadać smaku wypiekom i potrawom dodawali do nich *skórki pomarańczowe, goździki, migdały słodkie i gorzkie*. Potrawy kucharskie wzbogacano o *rozmaryn, kolendrę, cykorię, pieprz angielski* lub *czarny*. Na półkach stał także *ocet estragonowy, kawa, herbata, kakao, makaron włoski, ryż i musztarda*. U Leona Cukra klienci mogli zakupić *rozenki bez pestek* i *czarne, szafran* i *kwiat muszkatałowy*. Sklep zaopatrzony

²⁸ Akta notariusza Jana Ulenckiego w Szczebrzeszynie (dalej Ulencki), 1824 r., sygn. 1, nr 71.

²⁹ APZ, Celejowski, 1843 r., sygn. 18, nr 10; Ulenicki, 1824 r., sygn. 1, nr 41.

³⁰ APZ, Strzyżowski, 1865 r., sygn. 2, nr 243; Akta notariusza Michała Zarzyckiego w Zamościu (dalej Zarzycki), 1812 r., sygn. 2, nr 55 i 83; idem, 1812 r., sygn. 2, nr 60.

³¹ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1875 r., sygn. 3, nr 260.

³² APZ, Celejowski, 1852 r., sygn. 27, nr 151.

³³ APZ, Celejowski, 1851 r., sygn. 26, nr 266.

³⁴ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1873 r., sygn. 1, nr 299.

³⁵ APZ, Celejowski, 1839 r., sygn. 14, nr 97.

³⁶ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869 r., sygn. 9, nr 144.

³⁷ A. Kędziora, *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm 2000, s. 122 i 477.

był również w słodycze. Na regałach przy czekoladzie stały *trufle pakowane w puszki i śliwki w paczkach*³⁸.

Sklep Cukra posiadał szeroki asortyment wszelkiego rodzaju trunków, win, likierów włoskich, węgierskich i francuskich. Można tu było kupić *wudkę* (sic!) z *Fabryki Kohla* i *wiśniówkę*. Zagadkowo brzmią nazwy innych napojów alkoholowych – *Portwejn*, *Box-bejtel*, *Lacrima-cristi*, *Chateaux la Rose*, *Ost madera* czy też *Mont-tres-Her*. Lista trunków w tym sklepie była obszerna, co wskazywać może na duży popyt i wyrafinowane potrzeby Zamościan.

W dziale *Naczynia* klienci zaopatrzali się w *zastawy stołowe, porcelanowe spodki, filiżanki, cukierniczki, szklanki kryształowe, herbatniczki i karafki rżnięte lub szlifowane, tależe* (sic!)³⁹, *figurki gipsowe i porcelanowe*.

Inwentarze sklepów w Tomaszowie Lubelskim uzupełniają wykaz artykułów spożywczych o *lukrecję, sago, orzechy, sardynki, migdały* oraz powszednie produkty takie jak: *zapałki, mydło i świece*⁴⁰.

Równie wartościowy dla badacza XIX-wiecznej kultury materialnej Zamojszczyzny jest inwentarz jednego ze sklepów odzieżowych w Zamościu. W inwentarzu wymienione zostały materiały będące na wyposażeniu sklepu z dokładnym podaniem rodzaju tkaniny⁴¹. W dokumencie *Konsygnacja towarów łokciowych oraz kosztowności i ruchomości odstąpionych przez Chaima Wolfa Hareberga (dwóch imion) na rzecz Lipy Tuch* czytamy: *kawałków dymki [...], sztuk perkaliny [...], flaneli [...], barchanu [...], dreliszku [...], czerkasu [...], sukna tyfftykowego [...], sztuki muszlinu [...]*⁴².

Godne uwagi są także inwentarze kilku aptek. Z roku 1856 pochodzi testament Józefa Borowskiego, aptekarza w Łaszczowie. W akcie ostatniej woli został zawarty wykaz lekarstw, które posiadała apteka⁴³. Natomiast z 1874 r. pochodzi wielostronicowy inwentarz apteki „rektorskiej” z Zamościa, której właścicielem był wówczas Jan Kłossowski⁴⁴.

Pod nagłówkiem *Meble i sprzęty domowe* najczęściej spotykamy *stoły, stolki, krzesła, klęczniki, kanapy, fotele, szafy, skrzynki, toaletki, klęczniki, konsolki, lustra, komody, biurka, ławki, kanapy, jesiony, kredensy, tapczany, materace, garnitury, zegary czy kufry* a także meble z dokładniejszym opisem, jak na przykład *skrzynka hebanowa i skrzyneczka z perłową macicą, fatersztul, kufel brązowy kuty*⁴⁵. Wyposażenie wnętrza stanowiły również *kandelabry, lichterze, świeczniki, lustra, lampki i zegary*. Meble mogły być *politutowane, mahoniowe, tapiserowane* lub *dębowe*. Na podłogach i ścianach umieszczano *dywany, skóry zwierzęce, kobierce i makaty*⁴⁶.

³⁸ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1865 r., sygn. 1, nr 69 i 79.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1876 r., sygn. 4, nr 4.

⁴¹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1868 r., sygn. 7, nr 13.

⁴² APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869 r., sygn. 10, nr 242.

⁴³ APZ, Celejowski, 1856 r., sygn. 31, nr 139.

⁴⁴ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1874 r., sygn. 2, nr 50.

⁴⁵ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869 r., sygn. 9, nr 232.

⁴⁶ APZ, Celejowski, 1844 r., sygn. 19, nr 190.

Malwina z Szulców Podlecka mieszkająca w 1869 r. we dworze w Wolicy Sitanieckiej do jednego z salonów przeznaczyła *garnitur mebli wiedeńskich*⁴⁷.

Bardzo ciekawie prezentują się opisy wyposażenia salonów kobiecych, w których notariusz odnotował *parawany, foteliki, kufferki i klęczniki*⁴⁸. W pokoju Chaimy z Finkielsztajnow mieszczącej w 1874 r. w Zamościu znajdowały się między innymi *lustra, szafy, komody, kanapy, stoliki, kufer, zegar i parawan*⁴⁹. Uzupełnieniem garderoby pań były *wachlarze, flaszeczki do perfum, porcelanowe figurki i lusterka*⁵⁰. W inwentarzach ziemianek pojawiają się także *klatki na ptaki, portmonetki, lornetki i dzwonki – dzwonek loretański* trzy⁵¹. Spis własności ziemianek uzupełniał wykaz narzędzi krawieckich, są to: *igielniczki, nici, guziki*⁵² przechowywane w puzderkach. Taki zestaw znalazł się w inwentarzu Karoliny z Dramińskich Leszczyńska Tomaszowa⁵³ i Mateusza Hordyńskiego z Werszczyca⁵⁴.

Z roku 1864 pochodzi opis wyposażenia pałacu w Łabuniach należącego wówczas do Antoniny z Grzębskich i jej męża Feliksa hrabiego Tarnowskiego. Rzeczoznawca zanotował [...] *krzesła orzechowych politurowanych masą ponsową, pilśnią wystanych 4, komoda z kryjówkami jesionem fornirowana z zamkiem, biurko sosnowe drzewem orzecha włoskiego fornirowane z szufladą w której lustro na dole i dwoje drzwiczek szafiastych z zamkiem, kanapa zieloną masą wybita, z brązem jednym pilśnią, krzesła z drzewa kapackiego 4*⁵⁵. Wśród tego wyposażenia w pałacu znajdowały się również: *parawan stary papierem wyklejany, lichterze ściennie potrójne złożone z drzewa – 6, fortepian z drzewa orzechowego*⁵⁶.

O gustach i upodobaniach Zamościan informuje realizowane w 1835 r. zamówienie złożone u Jana Czarneckiego – *maystra sztuki stolarskiej*⁵⁷. *Kontrakt o prace stolarskie* zawarł ze stolarzem ławnik Antoni Wiszniewski. Majeść wykonał dla zleceniodawcy *kanapę fornirowaną orzechową, krzesła, komodę, szafę na suknie, stół przed kanapę, łóżko, stół lipowy, rami do landszafów a także stołeczek pod nogi i spluwaczkę*⁵⁸. Jak wykazały źródła Jan Czarnecki był znanym i uznanym stolarzem w regionie. Wielokrotnie realizował zamówienia na sprzęty domowe, rami i konstrukcje do ikonostasów⁵⁹.

⁴⁷ APZ, Strzyżowski w Szczepleszynie, 1869 r., sygn. 10, nr 242.

⁴⁸ APZ, Strzyżowski w Szczepleszynie, 1867 r., sygn. 5, nr 37.

⁴⁹ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1874 r., sygn. 2, nr 217.

⁵⁰ APZ, Celejowski, 1838 r., sygn. 13, nr 58.

⁵¹ APZ, Celejowski, 1851 r. sygn. 26, nr 257.

⁵² APZ, Celejowski, 1837 r., sygn. 13, nr 5; 1856 r., sygn. 31, nr 110 i 114.

⁵³ APZ, Celejowski, 1837 r. sygn. 100.

⁵⁴ APZ, Celejowski, 1836 r., sygn. 11, nr 202.

⁵⁵ APZ, Akta notariusza Jana Kantego Kosteckiego w Szczepleszynie (dalej Kostecki), 1843, sygn. 3, nr 237.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ APZ, Celejowski, 1835 r., sygn. 10, nr 88.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ APZ, Celejowski, 1846 r., sygn. 20, nr 58.

W spisach wyposażenia dworów i pałaców Zamojszczyzny znaleźć można dość często *kopersztychy, landszafty, obrazy olejne i obrazy na papierze*. Odnotowywane są także *figurki gipsowe i ikony*. Rzeczoznawca podawał często temat tych prac. W domach ziemiaństwa i mieszczan zamojskich przeważały obrazy ze scenami religijnymi, rodzajowymi i portrety właścicieli.

W miejscowości Choroszczyce we dworze Wapińskiego znajdował się w roku 1837 *portret zmarłego Wapińskiego olejny, dwa obrazy olejno malowane św. Andrzeja i Salomei*⁶⁰. W 1871 r. w mieszkaniu pełnomocnika naczelnika powiatu Zamojskiego umieszczone były na ścianach *obrazy historyczne*⁶¹. Zaś w 1865 r. w *Inwentarzu pozostałości po Antoninie z Głogowskich Skotnickiej* notariusz odnotował *kopersztychy, obrazy i portrety rodzinne i miniatury*⁶².

W roku 1844 dzierżawca dóbr Dób miał w posiadaniu *landszafty pędzla angielskiego, portret cesarza, portret księcia Czartoryskiego, dwa pejzaże pędzla włoskiego*⁶³. Do księdza Wincentego Szachina, proboszcza parafii w Rzepinie należał w 1843 r. krzyż z drzewa hebanowego⁶⁴. Natomiast w testamencie Marianny z Górskich Huretkowej z Kryłowa mamy informację o ornamencie, który właścicielka ufundowała do cerkwi w Kryłowie⁶⁵.

Cenny zbiór obrazów i grafik posiadał w 1848 r. właściciel Siemierza, Bonifacy Bystrzonowski. W jego dworze wisiały się na ścianach *landszafty: Kościuszko, Księżę Józef Poniatowski, Lukrecja i Kleopatra oraz święta Zuzanna*⁶⁶.

Ikony i obrazy olejne o tematyce religijnej często przechowywali w mieszkaniach księża, proboszczowie parafii rzymskokatolickich, unickich i prawosławnych. Na plebanii proboszcza Mikołaja Staszkiewicza z parafii prawosławnej w Zamościu w roku 1870 znajdowały się *kopersztychy, obrazy olejne religijne świętego Józefa i Matki Boskiej*⁶⁷.

Warto również odnotować albumy fotograficzne i *zdjęcia w ramki oprawne*, które w wyposażeniu mieszczan i zamożniejszej szlachty znalazły się już w latach 60 XIX wieku. Album taki posiadała Malwina z Szulców Podlecka mieszkająca we dworze w Wolicy Sitanieckiej⁶⁸. Zdjęcia notowano także w wyposażeniu mieszkania Heleny z Wybranowskich Głogowskiej, właścicielki dóbr Chłaniów⁶⁹.

Niejednokrotnie wśród inwentarzy można znaleźć osobliwe opisy salonów kobiecych. Na wyposażeniu salonów zamojskich niewiast znajdowały się *parasolki, pudełka, kufry, walizki i kapelusze, lornetki*⁷⁰ czy *portmonetki*⁷¹. Taki zes-

⁶⁰ APZ, Celejowski, 1837 r., sygn. 12, nr 60.

⁶¹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1871 r., sygn. 13, nr 136.

⁶² APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1865 r., sygn. 1, nr 116.

⁶³ APZ, Celejowski, 1844 r., sygn. 19, nr 47.

⁶⁴ APZ, Celejowski, 1843 r., sygn. 18, nr 129.

⁶⁵ APZ, Celejowski, 1846 r., sygn. 21, nr 12.

⁶⁶ APZ, Celejowski, 1848 r., sygn. 23, nr 82.

⁶⁷ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1870 r., sygn. 12, nr 215 i 219.

⁶⁸ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869 r., sygn. 10, nr 242.

⁶⁹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1866 r., sygn. 3, nr 64.

⁷⁰ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1867 r., sygn. 5, nr 67.

⁷¹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1866 r., sygn. 3, nr 128.

taw bibelotów w swoim dworze posiadała Antonina z Głogowskich Skotnicka z Monasterka.

Na biurkach ziemian stały: *kałamarz, przyciski do papieru, paczka sosnowa na papiery*, obok mogły znajdować się *okulary w srebro oprawne*⁷². Unikatowe wyposażenie stanowi *szyfonierka introligatorska, pieczętki herbowe i kompas*⁷³.

Równie interesujący temat stanowi obecna w inwentarzach biżuteria zawarta w wykazach o tytule *Kosztowności* lub *Precjoza*. Drogocenne klejnoty pojawiały się najczęściej w inwentarzach kobiet, kapłanów i handlarzy żydowskich. Wśród cennych rzeczy odnotowywane są *łańcuszki złote i srebrne, perły, pierścionki, bransoletki, pierścienie, kamyki czeskie, diamenty, różańce, korale, broszki, obrączki, kolczyki, kamyczki* oraz bliżej nieokreślone *szkatułki i odznaki*⁷⁴.

W inwentarzu pozostałości po kapitanie Gwardii Narodowej Hieronimie Gostkowskim, wymieniane są *znaki oficerskie*⁷⁵. Prezes komisji Województwa Lubelskiego Ignacy Lubowiecki w 1839 r. był właścicielem *gwiazd srebrnych orderu świętego Stanisława*⁷⁶, a w roku 1864 ksiądz Joachim Jędrzejewicz kanonik honorowy Kolegiaty w Zamościu posiadał w wyposażeniu *złoto i srebro*⁷⁷. Natomiast żona Moszki Rychtera, Gitla Nadler była właścicielką *kolczyków rautowych mieszczących w sobie 49 kamieni i sznura perel i zegarka typu ankier*⁷⁸. Właściciel sklepu w Zamościu Moszko Fleszer w 1865 r. dysponował *zegarkiem, kolczykami z brylantami, pięcioma sznurkami perel*. W sklepie tym znajdowały się także *perły kataluckie i tabakiera szylkretowa*⁷⁹.

Marianna ze Skwarców Żukowska mieszkająca w Szczebrzeszynie posiadała w 1872 r. *koralliki z krzyżykami ze złota francuskiego, broszkę i pierścione*⁸⁰. Równie interesujące są precjoza zanotowane w Testamencie Tauby z Adlerów Daktylowej, gdzie czytamy [...] *wiszadetko do perel srebrne wykładane brylancikami* [...]⁸¹.

Tytuł trzeci większości inwentarzy to *Pościel* lub bardziej rozbudowany *Garderoba, Pościel i Bielizna wszelka*. W inwentarzu czytamy najczęściej: *poduszek [...], poduszczyk [...], piernatów [...], kołder adamaszkowych [...], kołdra stara żółta w kwiaty, ręczniki [...], sienników płóciennych [...], kołdra*

⁷² APZ, Celejowski, 1848 r., sygn. 23, nr 71.

⁷³ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869, sygn. 9, nr 38.

⁷⁴ APZ, Akta notariusza Ambrożego Hordyńskiego w Zamościu (dalej Hordyński), 1823 r., sygn. 1, nr 32; APZ, Akta Antoniego Dąbrowskiego w Szczebrzeszynie (dalej Dąbrowski), 1828 r., sygn. 1, nr 119.

⁷⁵ APZ, Akta notariusza Bazylego de Vahnawa Wysoczańskiego w Zamościu (dalej Wysoczański), 1813 r., sygn. 6, nr 6.

⁷⁶ APZ, Celejowski, 1839 r., sygn. 14, nr 217.

⁷⁷ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1864 r., sygn. 1.

⁷⁸ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1870 r., sygn. 11, nr 52.

⁷⁹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1865 r., sygn. 3, nr 9.

⁸⁰ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1872 r., sygn. 15, nr 413.

⁸¹ APZ, Celejowski, 1837 r., sygn. 13, nr 13.

*adamaszkowa czerwona frędzlami szyta [...]*⁸². Spisy informowały o wszelkiego rodzaju *obrusach, ręcznikach, serwetach, prześcieradłach, poszewkach perkalowych, adamaszkowych, haftowanych*. Odnotowywane są także *firany muszlinowe, rolety do okien, kołdry tybetowe watawane, stara poduszka skórzana pierzem wypchana, obrusy i serwety holenderskie*⁸³. Notariusz spisywał nawet takie drobiazgi jak *sztuczka materyi wełnianey, czy też różne kawałki starej bielizny i kawałki starej materyi i tym podobne rupiecie*⁸⁴.

Kolejny tytuł zawierał inwentarz garderoby. Spis taki stanowi źródło informujące o modzie i upodobaniach poszczególnych warstw społecznych. Szczególnie interesująco prezentowały się opisy wyposażenia szaf kobiet. Wśród *kapeluszy, sukien, szali, chustek, chusteczek, trzewiczków, pantofelków* odnotowywane są *boa, salopy, jedwabne suknie podwiązki, pończochy czy lisiurka sukniem podszyta*⁸⁵. Wśród garderoby nocnej znajdujemy *czepki nocne perkalowe, czepki ranne haftowane, szlafroki*. Konfekcję damską mogły uzupełniać *rękawiczki szafirowe jedwabne, trykocik atlasowy, trzewiczki z futrem, suknia biała żagnolowa i pończochy bawełniane lwowskie*⁸⁶. Natomiast na skromniejszą i mniej wyrefinowaną garderobę mężczyzn składały się *palta: palto barankami siwemi podszyte, koszule: koszul nocnych lnianych dwie, peleryny, krawaty, płaszcze, skarpety niciane, surduty i kołnierze, spencer z futra siwego czy czapka morowa*⁸⁷.

W oddzielnych tytułach inwentarza zgrupowane były naczynia domowe, z podziałem na materiał z jakiego były wykonane. Naczynia mogły być: *mosiężne, szklane, blaszane, drewniane*. Kilkakrotnie rejent odnotował także *sprzęty włosienne, oraz sprzęty spiżarniane i kowalskie*⁸⁸.

Podtytuł pierwszy dotyczący sprzętów domowych nosił nazwę *W porcelanie, fajansie, szkle i tym podobnych*. W rozdziale tym czytamy o *talerzach fajansowych, koszyczkach do owoców, salaterkach, wazach, filiżankach większych porcelanowych*. W podtytule drugim wymienione były sprzęty mniej szlachetne: *W miedzi, cynie, mosiądzu, blasze, żelazie, gdzie czytamy o samowarach, durszlakach, żelazkach, miednicach mosiężnych, imbryczkach miedzianych, ruszciku z żelaznymi nóżkami i rączką, lijku blaszanym, dynarkach dwóch, piecyku do kawy, postumencie mosiężnym i, świecznikach*⁸⁹.

Kolejny tytuł zawierał wykaz sreber, były to najczęściej sztucce, *łyżki wazowe, stołowe, durszłaczki, siteczka czy cukiernice*. W *Inwentarzu Pozostałości po Herczku Goldbergu* czytamy o *kandelabrach srebrnych*. Rejent Strzyżowski zanotował: *czajnik wewnątrz wyłacany, lampka tak zwana Chaneka,*

⁸² APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1865 r., sygn. 2, nr 116.

⁸³ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1869 r., sygn. 10, nr 242; Dąbrowski, 1828 r., sygn. 1, nr 119.

⁸⁴ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1866 r., sygn. 3, nr 128.

⁸⁵ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1870 r., sygn. 11, nr 59.

⁸⁶ APZ, Celejowski, 1835 r., sygn. 10, nr 58

⁸⁷ APZ, Zarzycki, 1814 r., sygn. 4, nr 60.

⁸⁸ APZ, Celejowski, 1846 r., sygn. 20, nr 119.

⁸⁹ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1868 r., sygn. 8, nr 312; Dąbrowski, 1828 r., sygn. 1, nr 121.

blachy do placek miedziane, rozeń, cukierniczka z szczypczykami, tacka jedna próby dwunastej⁹⁰.

W dziale *Miedź, mosiądz, blacha* znajdowały się wszystkie przedmioty wykonane z tych materiałów, między innymi *kocioł miedziany, kwart dwie i kociołek do herbaty, wanna cynowa, lichtarzyki, foremka, imbryczek i baniak*. Uzupelnienie tego wykazu stanowią sprzęty zawarte w dziale *Przedmiota kredensowe*. Są to różnego rodzaju naczynia jak: *rondelek miedziany, mały samowarek, maszynka do kawy, talerze stare, tacki mosiężne, moździerz, szczypcy z tackami blaszane*⁹¹.

Niewielka część przeanalizowanych inwentarzy zawiera tytuł *Biblioteka*⁹². Jest to cenne źródło informacji o zainteresowaniach kulturalnych ówczesnego społeczeństwa. Zbiory biblioteczne posiadali przede wszystkim zamożniejsi ziemianie. Wśród ksiąg pojawiały się tytuły polskie, francuskie i niemieckie, z wyszczególnieniem tematyki: *książki pszczelarskie, o rolnictwie, hebrajskie*⁹³. Często wśród inwentarza ksiąg znajdują się także są mapy. Natomiast najczęściej wymienianą książką w inwentarzach własności kobiet jest książeczka do nabożeństwa.

W testamencie małżeństwa Zuzanny z Jełowieckich i Antoniego Tarnowskich sporządzonego w 1841 r. znajdujemy obszerny wykaz ksiąg przechowywanych w dworze w Krasnobrodzie. Wśród ksiąg francuskich, włoskich i polskich znajdowały się również *Geometria do szkół narodowych – 3, 56 książek po Feliksie Tarnowskim – jego dawne szkolne*. Na uwagę zasługują książki z zakresu historii: *Tablice genealogiczne monarchów polskich 2 tomy, Historia Książąt i królów Polskich*, prace z zakresu medycyny, czasopisma i poezje oraz z dziedziny architektury: *Dzieło o architekturze przez Vignola po włosku [...]*⁹⁴. Równie interesujący jest wykaz ksiąg gromadzonych przez Jana Tarnowskiego w pałacu w Łabuniach. Uwagę zwraca pokaźna ilość prac z dziedziny rolnictwa i ogrodnictwa⁹⁵. Są to: *Dzieła ogrodowe hr. Wodzickiego – 4 T.; Dzieła Ogrodowe hr. Sierakowskiego – 2 T., Książka ogrodowa, Rolnictwo i ogrodnictwo, Porządek robót miesięcznych ogrodnika, Doświadczenie w gospodarstwie, Zabawa ogrodowa, Myśli w zakładaniu ogrodów*⁹⁶.

Równie interesujące zbiory ksiąg posiadali księża. Były to najczęściej prace z historii Kościoła, kazania, homilie, przemowy i żywoty świętych. Zestaw tego typu dzieł posiadał w swoim księgozborze proboszcz parafii rzymskokatolickiej w Dzierążni, ksiądz Wojciech Bzowski. W bibliotece tego kapłana w 1842 r. znalazły się między innymi: *Ewangelie i epistoły na różne święta, Kazania niedzielne i odświętne Piotra Skargi, Kazania Księdza Godlewskiego, Rozmyślenia duchowne, Brewiarze łacińskie czy Pierwiastki religii łacińskiej*.

⁹⁰ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1866 r., sygn. 6 nr 228.

⁹¹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869 r., sygn. 9, nr 38.

⁹² APZ, Ulenicki, 1824 r., sygn. 1, nr 127.

⁹³ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1874 r., sygn. 2, nr 80.

⁹⁴ APZ, Celejowski, 1839 r., sygn. 14, nr 97.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ APZ, Celejowski, 1844 r., sygn. 19, nr 190.

Równie okazałe prezentował się zbiór żywotów świętych kościoła łacińskiego. W indeksie ksiąg czytamy o pracach: *Życie błogosławionego Szymona Zakonnika*, *Życie świętego Jakuba Apostoła*, *Życie świętego Leonarda* a także *Zbiór żywotów świętych na każdy dzień roku*⁹⁷.

W księgozbiórce Kajetana Grabowskiego, sędziego pokoju i dzierżawcy Dóbr Wilkowice znajdowało się *dwadzieścia ośm tomów Encyklopedii Powstającej, Trzydzieści pięć Tomów Roczników Towarzystwa Rolniczego, Dzieśięć Tomów Wędrowca*, z *Historii literatury Polskiej Bartoszewicza*, *innych dzieł mniej ważnych tomów ogółem sto pięćdziesiąt wynoszących*⁹⁸. Warto także wymienić cenne i unikatowe zbiory kartograficzne jak *Mapa Europy za szkłem*, którą w roku 1867 posiadał Hersz Goldberg kupiec z Zamościa⁹⁹, *Mapa Europy z roku 1810 w przedziałach płótnem wyklejanych* w zbiorach Ignacego Głogowskiego właściciela dóbr Zubowice¹⁰⁰, czy też przechowywana we dworze w Drutowie własności Bazylego Albina Wysoczańskiego *Opis Lublina przez Sierpińskiego w Warszawie... z 1839 roku*¹⁰¹. Józef Sobieszczański z Podlodowa w 1851 r. w swoim dworze posiadał *Mapę Podlodowa wykonaną przez geometrę Pankiewicza*¹⁰².

Godny przytoczenia jest inwentarz Żyda, właściciela okazałego księgozbioru ksiąg hebrajskich. W jego bibliotece znajdowały się *Biblia bez komentarzy w zeszytce jednym*, *Mitzwos haszem*, *Merdasz Raboth*, *Tefilas Izrael* czyli *modlitwy izraelskie*, *Lethas Haszodedim tom jeden*, *Szulchan Aryce Rabina Włożeńskiego w pięciu zeszytach* oraz *miejsce w Bożnicy górnej jedno*¹⁰³.

Warto zasygnalizować *muszle*, *flaszki*¹⁰⁴, *bursztyny*¹⁰⁵, *karafki*, *modele sztuki stolarskiej*¹⁰⁶, które to sprzęty były w posiadaniu większych właścicieli ziemskich. Przypuszczalnie sprzęty te stanowią dalekie echo mody w XIX-wiecznej Europie na gabinety osobliwości.

Oddzielny temat stanowią wykazy instrumentów muzycznych. W niektórych dworach i kamienicach wśród mebli odnotowywany jest fortepian. Ten instrument muzyczny obecny był najczęściej w pokojach kobiet. Koneserzy posiadali *altówki*, *basetle* i *skrzypce*. Kilkakrotnie notariusz odnotował *nuty muzyczne*¹⁰⁷. *Skrzypce i gitara znalazły się w Inwentarzu Pozostałości po Janie Kłossowskim aptekarzu zamojskim*¹⁰⁸. Przy instrumentach odnotowywano czasem ich markę. W Wolicy Sitanieckiej w 1869 r. Malwina z Szulców Podlecka

⁹⁷ APZ, Celejowski, 1841 r., sygn. 16, nr 111.

⁹⁸ APZ, Strzyżowski w Zamościu, 1873 r., sygn. 1, nr 309.

⁹⁹ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1867 r., sygn. 6, nr 228.

¹⁰⁰ APZ, Celejowski, 1853 r., sygn. 28, nr 184.

¹⁰¹ APZ, Celejowski, 1849 r., sygn. 24, nr 36.

¹⁰² APZ, Celejowski, 1851 r., sygn. 26, nr 264.

¹⁰³ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1830 r., sygn. 6, nr 228.

¹⁰⁴ APZ, Celejowski, 1846 r., sygn. 20, nr 240.

¹⁰⁵ APZ, Celejowski, 1847 r., sygn. 21, nr 107.

¹⁰⁶ APZ, Celejowski, 1846 r., sygn. 20, nr 240.

¹⁰⁷ APZ, Celejowski, 1837 r., sygn. 12, nr 60.

¹⁰⁸ APZ, Strzyżowski w Szczepieszynie, 1847 r., sygn. 2, nr 50.

posiadała *fortepian warszawski*¹⁰⁹. natomiast Antonina z Głogowskich Skotnicka w swoim salonie w Monasterku przechowywała *fortepianik*¹¹⁰.

W inwentarzach dość często pojawiają się *fajki* lub *cygara*¹¹¹, tabaka przechowywana w *tabakierach szylkretowych*. W inwentarzach kilkakrotnie znalazły się *buty porcelanowe do zapatek*¹¹².

W spisach majątków zamojskiego ziemiaństwa obecne są *gałki bilaradowe*¹¹³. *Kule bilaradowe z kości słoniowej* można także było kupić u Leona Cukra, właściciela sklepu wielobranżowego w Zamościu¹¹⁴.

W różnych działach można odnaleźć przybory higieniczne i toaletowe. Zaledwie kilkakrotnie w wyposażeniu pojawia się *wanna i urynały*¹¹⁵. Wśród przedmiotów męskich należy wymienić brzytwy i szczyrki¹¹⁶. W inwentarzach kobiet pojawiają się *grzebień, szczotki i szczoteczki do zębów, woda różana i żelazka*¹¹⁷, czasem także *peruki*¹¹⁸ oraz kilkakrotnie *mydelniczka*¹¹⁹.

W części inwentarzy są także tytuły *Sprzęty myśliwskie*. Wyposażenie takie należało przede wszystkim do właścicieli i dzierżawców ziemskich. Bronisław hrabia Ronikier właściciel Czermna posiadał w swoim inwentarzu *siodła, torby, trąbki myśliwskie, rogi i sprzęty stajenne*¹²⁰.

Również w inwentarzach właścicieli ziemskich często spotykamy oddzielne nagłówki dotyczące wyposażenia folwarków. W pierwszym dziale o tytule *Inwentarz żywy* lub też *Konie, owce, bydło, nierogacizna*¹²¹. Oprócz wykazu zwierzząt z określeniem ich rasy można było czytać o *nożycach do strzyżenia owiec, zgrzeblach i szczotkach do oczyszczania koni*. Oddzielnie była zatyłowana *Pasieka*¹²².

Kolejny dział dotyczył sprzętów gospodarskich. Czytamy między innymi o *sierpach, pługach i szlejach parcianych*¹²³. W części gospodarstw wymieniane są warsztaty stolarskie i sprzęty tutaj znajdujące się¹²⁴. Część ziemian szczególnie bogato wyposażona była w powozy i zaprzęgi. W jednym ze spisów są: *cztery chomonta z leycami, wóz kuty stary bez iednego koła, sanie stare, bryczka niebieskiem sukmem wykładana, karetą, doroszka szafirowa, bryczka war-*

¹⁰⁹ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1869 r., sygn. 10, nr 242.

¹¹⁰ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1865 r., sygn. 1, nr 116

¹¹¹ APZ, Celejowski, 1849 r., sygn. 24, nr 198.

¹¹² APZ, Celejowski, 1849 r., sygn. 24, nr 36.

¹¹³ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1837 r., sygn. 12, nr 60.

¹¹⁴ APZ, Strzyżowski w Szczebrzeszynie, 1865 r., sygn. 1, nr 69 i 79.

¹¹⁵ APZ, Celejowski, 1844 r., sygn. 19, nr 188.

¹¹⁶ APZ, Celejowski, 1846 r., sygn. 20, nr 165.

¹¹⁷ APZ, Celejowski, 1844 r., sygn. 19, nr 190.

¹¹⁸ APZ, Celejowski, 1849 r., sygn. 24, nr 14.

¹¹⁹ APZ, Celejowski, 1854 r., sygn. 29, nr 208.

¹²⁰ APZ, Celejowski, 1853 r., sygn. 28, nr 194 i 209.

¹²¹ APZ, Celejowski, 1838 r., sygn. 13, nr 58.

¹²² APZ, Dąbrowski, 1829 r., sygn. 3, nr 161.

¹²³ APZ, Zarzycki, 1813 r., sygn. 3, nr 91, idem, 1812, sygn. 2, nr 110.

¹²⁴ APZ, Wysoczański, 1815 r., sygn. 7, nr 27.

szawska, wózek do wywożenia śmieci z ogrodu, bidka ordynaryjna kuta, karetka wiedeńska i kocz wiedeński¹²⁵.

W inwentarzach ziemian były działy pod tytułem *Ziemioplody*, do których zaliczano: *groch, miód, okowitę, hreczkę, pszenicę, jęczmień, wino, arak, słoninę, proso, owies, ziemniaki, fasolę i zboże*¹²⁶. Część gospodarzy ziemskich posiadała *sprzęty gorzelniane, maszyny ekonomiczne i statki gospodarskie* a także *naczynia kowalskie*.

Ostatni tytuł spisu miał nazwę *Przedmiota poprzednimi tytułami Niebojęte* i zawierał bardzo różne urządzenia. W części tej wyszczególnione bywają często długi i wierzytelności¹²⁷. Wówczas notariusz podawał sumę i osobę, której zmarły był winny pieniądze.

*

Przedłożona w drugiej części artykułu tylko pobieżna analiza zawartości inwentarzy dobitnie zaświadcza jak wielką przydatność mogą mieć one dla badaczy zajmujących się historią kultury materialnej dziewiętnastowiecznej Zamocznicy. Na kwerendę oczekują kolejne tomy ksiąg notarialnych. Już teraz jednak – korzystając z rozeznania, jakie daje baza danych – można takie studia nad poszczególnymi tematami podejmować.

¹²⁵ APZ, Celejowski, 1843 r., sygn. 18, nr 171; Dąbrowski, 1829 r., sygn. 3, nr 165.; idem, 1829 r., sygn. 3, nr 236.

¹²⁶ APZ, Kostecki, 1842 r., sygn. 3, nr 237; Wysoczański, 1816 r., sygn. 7, nr 31.

¹²⁷ APZ, Celejowski, 1837 r., sygn. 12, nr 95.